

TANZİMAT DÖNEMİNDE OSMANLI-FRANSA ASKERÎ İLİŞKİLERİ

Rabar SLEMAN*

ORCID ID: 0000-0002-4756-7368

Öz: Bu çalışmada Tanzimat Dönemi (1839–1876) süresince, Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki askeri ilişkiler incelenmiştir. Çalışma konusu seçilirken Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politik ilişkileri bağlamında Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki etkisi sorgulanmıştır. Bu bağlamda Tanzimat Dönemi'nde yaşanan gelişmelerin Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki askeri ilişkileri ne şekilde etkilediği bu makalenin amacını oluşturmaktadır. Çalışmanın varsayımı bağlamında, Fransa'nın Osmanlı Devletinin tüm politikalarında bu dönemde etkin olduğu varsayılmıştır. Literatürde Osmanlı Devletinin Tanzimat döneminde Fransa ile olan askeri ilişkilerin detaylıca ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bakımdan bu çalışmanın literatürdeki açığı kapatacağı düşünülmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular için literatür ve arşiv taraması yapılmıştır. Çalışmanın sonuçları bağlamında elde edilen bulgular önemlidir. Bu bağlamda Fransa, Tanzimat döneminde Osmanlı'nın askeri alanda önemli bir etki doğurmuştur. Askeri ve siyasi alanda ise Osmanlı devleti, Fransa etkisiyle yenileşme dönemine girmiştir. Bu dönemden önce ve sonra ise Osmanlıda Almanya nüfuzu artmıştır. Yani sadece Tanzimat döneminde Fransa'nın geçici bir etkisi vardır. Bu etkiye sebep olan etmenlerin başında Kırım Savaşı ve diğer askeri ittifaklarda Fransa'nın Osmanlı tarafında olması ve askeri olarak Avrupa'da ilk modernleşmeyi sağlayan ülke olması sayılabilir.

* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, rabarsirwan@yahoo.com

Bu çalışma yazarın Prof. Dr. Şennur Şenel danışmanlığında hazırlanan “Tanzimat Döneminde Osmanlı - Fransa İlişkileri (Askeri, Ekonomi ve Kültürel 1839-1876)” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti, Fransa, Uluslararası İlişkiler, Askerî İlişkiler.

OTTOMAN EMPIRE-FRANCE MILITARY RELATIONS DURING THE TANZIMAT ERA

Abstract: In this study, military relations between the Ottoman Empire and France were examined during the Tanzimat Era (1839 – 1876). In the context of the internal and foreign political relations of the Ottoman Empire, France's influence in the Ottoman Empire was questioned. Therefore, the purpose of this article is how the developments in the Tanzimat Era affect the military relations between the Ottoman State and France. In the context of the assumption of the study, it was assumed that France was active in all the policies of the Ottoman Empire during this Era. There was no study in the literature that detailed the military relations of the Ottoman Empire with France during the Tanzimat Era. In this respect, it is thought that this study will close the gap in the literature. For the findings obtained in the study archive and literature review were conducted. The findings obtained in the context of the results of the study are important. In this context, France had an important impact on the military area of the Ottoman Empire during the Tanzimat Era. In addition, before and after this Era, Ottoman Empire was under strong influence of German Empire. In this context, the Ottoman state entered the Tanzimat Era under the influence of France. It should be pointed out that France had a temporary influence on Ottoman Empire which occurred only during the Tanzimat era. The main reasons for this Era in which France influenced the Ottoman state were the fact that France was on the Ottoman side in the Crimean War and other military alliances, and France was the first country to modernize military in Europe.

Keywords: The Tanzimat Era, Ottoman Empire, France, International Relations, Military Relations.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin Batı devletleri karşısında elde ettiği askerî zaferler, ilk dönemlerde önemli başarılarla sebep olmuştur. Fakat Fransız İhtilali sonrasında meydana gelen askerî ve teknik gelişmelere gerekli önemin gösterilmemesi Osmanlının bu alanda gerilemesinde önemli bir rol oynamıştır. Öte yandan Batı, maddi olanaklarını ilerletmek ve bunu sürdürmek için çok sayıda teknolojik gelişmeler de ortaya koymuştur. Ne var ki

Osmanlı Devleti Batı'nın gelişmeye devam ettiğini yine askerî kayıplar yaşadığında anlayabilmiştir. Bu durumu fark ettiğinde Batı'dan alınacak çözümler ve örnekler incelenmiş ve sonuçta Tanzimat Döneminde en uygun ülke olarak Fransa belirlenmiştir.

Bu noktalardan hareketle bu çalışmada Tanzimat Dönemi (1839-1876) süresince Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki askeri ilişkiler incelenecektir. Çalışma konusu dâhilinde Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma yöntemlerinin yanı sıra Tanzimat Dönemi ile Fransız İhtilali reformları arasındaki etkilenme düzeyi merkeze alınmıştır. Bu bağlamda Tanzimat Dönemi'nde yaşanan gelişmelerin Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki askeri ilişkileri ne şekilde etkilediği bu makalenin amacını oluşturmaktadır.

Literatürde 19. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Fransa'nın askeri, ekonomik ve kültürel ilişkileri üzerine pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak direkt olarak Osmanlı Devleti için çok önemli olan Tanzimat Dönemi içerisinde Fransa ile olan askeri ilişkilerin detaylıca ele alındığı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Önemi bağlamında bu çalışmanın, kendinden sonraki çalışmalara kaynak oluşturarak literatürdeki bu açığı kapatacağı düşünölmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgular için literatür ve arşiv taraması yapılacaktır. İncelenecek olan kaynaklar ile çalışma içinde hangi ana başlıkların yer alacağı belirlenerek bu çalışmaların kaynakçaları ile diğer kaynaklara erişilip, kitap, tez, resmi yayın, arşiv, vs. üzerinden bu çalışmanın içeriikleri oluşturulacaktır. Bu bağlamda çalışmada veri analizi kullanılmayacağı için literatür taraması ve arşiv incelemesi tekniği kullanılacaktır.

1. OSMANLI VE FRANSA'NIN ASKERİ DURUMLARI

Fransa, 1800'lü yılların sonlarında askeri alanda meydana gelen teknolojik gelişmelerin, askeri birliklerde sürekli eğitim ve talim yapılmasıyla anlam kazanacağını kabul etmiştir. Bütün bunları gerçekleştirmek için iyi yetiştirilmiş subayların varlığı gerekmiştir. Fransa'nın ardından Prusya'nın da savaş kavramına yenilik getiren bu durumu anlaması çok zaman almamıştır. Osmanlı da, İhtilal'den sonra, Fransa'da vatandaşların kurduğu ordudan önemli ölçüde etkilenmiştir.¹

Bu girizgâhtan hareketle Napolyon yenildikten sonra dünya imparatorluğunu hedefleyen Fransız ordusunun görevi ulusal devletin güvenliğini sağlamaktır. Bunun sonucunda 1760 yılından önce Jean Jacques Rousseau'nun "her vatandaş meslekten ziyade, vatandaşlık görevinden dolayı asker olmalı" ifadesindeki gibi zorunlu askerliği

¹ Fatma Müge Göçek - F. Mxdiaer, Rise of The Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization And Social Change (Oxford: Oxford University Press, 1996), 44-47.

doğuran bu husus Fransız vatandaşlarına yüklendi.² Düşük maaşlı zorunlu askerlerle ordusunu inşa eden Fransa, Avrupa'da ekonomik, politik ve sosyal alanları önemli ölçüde domine etti ve değiştirdi.³

Bu dönemde, bir taraftan imparatorluğu birlik ve beraberlik içinde devam ettirirken diğer taraftan Fransa'nın gerisinde kalmamak için askeri alanda gelişmeler yapan Osmanlı gibi çok uluslu yapıdaki ülkeler için bazı zorlayıcı faktörler bulunmaktaydı.⁴ Fransa, asker gereksinimini çok az maliyetlerle sağlamak için askerlik yükümlülüğünü getirmiş ve ilk etapta 600.000, 1794 yılında ise 18-25 yaşlarındaki erkeklerin para ödemesi karşılığında askerlikten muaf olması uygulamasının iptal edilmesiyle askerlik her vatandaşa zorunlu olmuş ve 1.169.000 vatandaşı silah altına almıştır.⁵ Rekabeti sağlamak amacıyla Prusya da bu yönteme geçmiştir. Bu gelişmeler sonucu Osmanlı Devleti de zorunlu askerlik uygulamasını kabul etmiştir.^{6,7}

Böylece Avrupa'daki en gelişmiş ve en büyük orduyu kurmak için zorunlu askerlik sistemine geçen ilk devlet olan Fransa'da askerlik, bütün Fransa vatandaşları için bir iş alanı olmuş ve ayrıca devamlılık kazanmıştır.⁸ Fransa'da devrimle beraber, askerlik mesleğine kabul aşamasındaki bütün aristokrat kısıtlamalar kaldırılmıştır.⁹ Osmanlıda ise 3. Selim Devrinde askeri alanda başlayan Batılılaşma, daha sonra 2. Mahmut Devrinde bir devlet politikası haline gelmiş; Avrupa'daki ordulara benzer Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu 1826 yılında kurulmuştur. Böylece Osmanlı ordusu Avrupa sistemine göre yenilenmiştir.¹⁰

² Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 208.

³ Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum, 1826-1839* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009), 84.

⁴ Suavi Aydın, "Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratma Sürecindeki Rolü", *Çarklardaki Kum: Vicdani Red*, ed. Özgür Heval Çınar vd. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 135-137.

⁵ Eric Jan Zürcher, "The Ottoman Conscription System, 1844-1914", *International Review of Social History* 43/3 (1998), 437-441.

⁶ John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Füsün Doruker (İstanbul: Gençlik Yayınları, 1995).

⁷ Avusturya'nın 1806 yılındaki *Jena-Auerstedt Muharebesi* mağlubiyetinden sonra düştüğü duruma benzer biçimde Osmanlı Devleti de Mısır valisinin askerleri tarafından mağlup edilmesi sonucunda mevcut ordusunun dağılması ile buna mecbur olmuştur (Bröckling, 2001: 143).

⁸ Virginia H. Aksan, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Stratejileri", çev. Mehmet Tanju Akad, *Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, ed. Erik Jan Zürcher (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), 87-104.

⁹ Samuel P. Huntington, *Asker ve Devlet: Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*, çev. Kazım Uğur Kızılaslan, (İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006).

¹⁰ Aksan, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Stratejileri", 42.

Bu bağlamda II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin iyi eğitim almış subaylara gereksinimi olduğunu biliyordu. İhtiyaç duyulan eğitilmiş subay gereksinimi ilk dönemlerde Mühendishane-i Berri Hümayun'dan giderilmiş olsa da ihtiyacı karşılamamıştı. Harbiye'nin oluşturulması hususunda en büyük girişim 1831 yılında olmuş ve Hassa Ordusu Müşiri Ahmed Fevzi Paşa, Selimiye'de bulunan Mansure askerlerinden seçim yaparak teşkilatlanmaya gitmişti. Selimiye'de bulunan 4. Alayın 2. Taburundaki, yaşları 19-21 arasında olan askerlerden oluşan bu birlikler Sıbyan Bölükleri şeklinde ifade edilmiştir.¹¹ Bu oluşturulan bölüklere hem askeri eğitim hem de okuma yazma eğitimi verildi. Böylece Harbiye'nin temelini Sıbyan Bölükleri teşkil etmiş ve dolayısıyla Sıbyan bölüklerindeki askerler de ilk Harbiyeliler olmuştu.¹²

Bu noktadan hareketle ordunun yeniden inşa edilmesinde Osmanlının en çok etkilendiği ülke Devrimden sonraki Fransa olmuştur. Yeni teşkil edilen birliklerin yapısında mirliya emrindeki liva, iki alaydan oluşmakta, miralayın emrindeki bir alay, üç taburdan oluşmakta, bir tabur ise sekiz bölükten oluşmaktaydı.¹³ Yapılan değişiklikle askerlik bütün Müslümanlara mecburi olmuş, askere çağrılma yaşı 15-30 yaş ve çalışma süresi 12 yıl olarak düzenlenmiştir.¹⁴ Avrupa'dan alınan yeni askerlik modelinin gerçekleştirilebilmesi için Osmanlı ordusuna yabancı subaylar getirilmiş ve bu subaylar danışmanlık görevi icra etmişlerdir. Prusyalı subaylar ile beraber 1835'de Osmanlı Devleti'ne gelen Moltke, bu subayların en önemlisidir. Moltke'nin raporlarında, "... orduda eğitilmiş subay olmadığından ve idaresi haremde yetişmiş komutanlarla yapıldığından..."¹⁵ şeklinde ifadelerin olduğu göz önüne alındığında sorunlara çözüm olarak 1836'da kurulan Mektebi Harbiye ile orduya lazım olan askeri eğitim görmüş Batıcı subaylar yetişmeye başlamıştır.

Bu husustan yola çıkarak Tanzimat Fermanının ilan edilmesiyle beraber Osmanlıda askeri sahada önemli ölçüde yenilikler meydana gelmiştir.¹⁶ Bu

¹¹ Ahmet Yaramış, "Atatürk'ün Yetiştirdiği Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/3 (2006), 181-202.

¹² Mustafa Balcıoğlu - İsrail Kurtcephe, *Kara Harp Okulu Tarihi*. (Ankara: Kara Harp Okulu Matbaası, 1991).

¹³ William Hale, *1789'dan Günümüze: Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Hil Yayınları, 1996).

¹⁴ Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010).

¹⁵ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006).

¹⁶ Sezgin Kaya, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ordusu (1839-1876)* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

yeniliklerden en büyüğü herhangi bir süre sınırı olmayan askerliğin, belirli şartlar getirilerek vatan borcu şeklinde değiştirilmesidir. Tanzimat Fermanında yer alan hususlara binaen eski ocak yapısından uzaklaşmış ve askerlik görevi, gayrimüslimler de dâhil, bütün Osmanlı'da yurttaşlık görevi haline getirilmiştir. Osmanlı ordusu, 1843 yılında çıkan kanun ile yeniden teşkilatlanmıştır. Bu teşkilata göre ordu dört bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler; Muvazzaf Kuvvetler, Yedek Kuvvetler, Yardımcı Kuvvetler ve Başıbozuk Kuvvetlerdir. Ayrıca teşkilatlanmada Fransa ve Prusya ordularının yapısı göz önünde bulundurulmuştur. Piyade, istihkâm ve süvari askerleri yetiştirmede Fransız talimnameleri kaynak kabul edilmiş, topçu askerleri yetiştirmede ise Prusya subaylarında faydalanılmıştır. 1846'da düzenlemeler yapılmış ve askere çağırma ve hizmet süresi hususları tekrar değerlendirilmiştir. Hazırlanan bu yeni kanun 1869'a kadar devam etmiştir.¹⁷ Bu bağlamda bireysel haklar ve ödevler bakımından Tanzimat Fermanı temel alınarak 6 Eylül 1843 tarihinde yürürlüğe giren kanunla, Osmanlı Devleti'nde askeri bakımdan çok büyük gelişmeler meydana gelmiş oluyordu. Askerlikte Ocak sistemi yerine kura sistemi getiriliyordu. Avrupa'daki ordulardan hem birliklerin ve ordunun kuruluş kadro sistemi hem de askeri eğitim modelleri alınıyordu. Piyade, istihkâm ve süvari askerleri yetiştirmede Fransız ordusundaki talimnameler kaynak alınırken, Topçu askerlerini yetiştirmede Prusya subayları yardım ediyordu.¹⁸

Bununla birlikte Sultan Abdülaziz, ülkenin farklı yerlerinden seçerek İstanbul'a getirttiği askerlerden Hassa Alayı'nı teşkil etmiştir.¹⁹ Bu alayı oluştururken Batı ordularındaki sistem temel alınmıştır. Tanzimat döneminde orduda onaylanmış olan askeri kıyafeti yeteri kadar gösterişli bulmayan padişah, üniforma olarak Cezayir askerlerinin giydiği ve Fransızlar tarafından "zuhaf" olarak adlandırılan kıyafeti kabul etti. Bu üniformanın şekli, başlık olarak büyük fes ve onun üstünde sarık, arkasında işlemeli salta, bacak için büyük şalvar ve tozluklar, bel kısmında da kuşak bulunmaktaydı. Ancak kullanışlı olmadığından dolayı bu kıyafet değiştirilmiş ve şalvar yerine "potur" olarak adlandırılan paçaları dar pantolon kabul edilmiştir.²⁰

¹⁷ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 1* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990).

¹⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983).

¹⁹ Şehabettin Akalın, "Mehmed Namık Paşa", *Tarih Dergisi* 4/7 (1952), 127-132.

²⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977), 77.

Bu devirde Fransa örneğinden hareketle Osmanlı Devleti'nin askeri yapısını oluşturan teşkilatlanmadaki birimler řu şekildedir.²¹ Piyade, topçu, süvari, mühendislik, istatistik, nakliye, malzeme, adalet, emeklilik, askeri binalar ve tahkimatlar ve muhabere gibi sınıflar bu devirde düzenlendi. Bu arada il jandarmaları ve ordularını, askeri okulları ve inşaatları, İstanbul'da bulunan itfaiyecileri idare etmek için farklı birimler oluşturuldu. İmparatorluk Tophane-i Amiresi, seraskerin tayin ettiği bir müşir bünyesinde, baş vezirin tayin ettiği uzmanların teşkil ettiği özel bir kısım şeklinde teşkilatlandı. Sonradan sayısı yedi olan eyalet ordusu, illerde bulunan bütün ordu birlikleri, İstanbul tarafından tayin edilen komutanlar ile birlikte hareket etmek üzere emir komutaya alındı. Fakat bu birimler hem tedarik konusunda hem de askeri düzenlemeler hususlarında büyük bir özgürlüğe sahipti. Filo işleri, Kasımpaşa Haliç'te bulunan İmparatorluk Tersanesi'nde Kaptan-ı Derya tarafından idare edildi. Abdülmecit, tıpkı Gemlik ve İzmit'teki gibi burada da modernizasyon için çok masraflar yapmıştır. Girit'te meydana gelen isyan olaylarında 1866 yılında olan bazı deniz facialarından sonra, Kasımpaşa'da yeni bir Donanma Bakanlığı (Nezaret-i Bahriye) kuruldu. Kaptan-ı derya yalnızca filoyu yönetmekle kısıtlıydı. Emekli deniz subaylarından teşkil edilen bir grup oluşturuldu ve Amiral Hobart önderliğinde bir İngiliz deniz ekibi, az bir zamanda ağdaş bir filo teşkil edilmesi için teknik olarak ve tavsiye niteliğinde katkılarda bulundu.²²

Tanzimat Devrinde düzenlemelere gidilip yapılandırılan ordunun ilk kazanımları Kırım Savaşı'nda görüldü. Buna rağmen Osmanlı Devleti, Ruslar ve Romenlere karşı, 93 Harbi de denilen 1877-1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Plevne savunması ve Kafkas cephesinde elde edilen bir kısım başarılar haricinde başarı elde edememiş ve savaşı kaybetmiştir. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti 1878 yılında yapılan Ayastefanos ve 1878 yılında yapılan Berlin Antlaşmaları ile önemli ölçüde itibar ve toprak kaybetmiştir.²³ Bundan dolayı ortaya çıkan eksiklikleri ve başarısızlıkları düzeltmek için Avrupa'daki askeri yapılanma örnek alınmış ve Osmanlı ordusu buna göre yeniden yapılanmaya gitmiştir. Almanya'nın askeri alandaki gelişmişliği ve askeri teknolojide ilerde olması, Alman lkelerinin Bismarck/Prusya liderliğinde birlik olması kazanmayı sağlamıştı. Fransa ile Prusya arasında 1871 yılında meydana gelen savaş sonucu Prusya Fransa'yı yenmiş ve böylece Alman ordusunda uygulanan eğitim sistemi

²¹ Stanford J. Shaw - Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975* (New York: Cambridge University Press, 1977).

²² Yaşar Bedirhan – Figen Atabey, "Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Danışmanlar (1808-1918)". *Electronic Turkish Studies* 8/5 (2013), 127-139.

²³ Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal iek, Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 15-24.

örnek alınmaya başlanmıştır.²⁴ Dolayısıyla Osmanlı-Rus savaşına kadar askerî alanda yapılan yeniliklerde Fransa örnek alınırken, sonrasında yani II. Abdülhamid yönetiminde Almanya örnek alınmıştır.

2. OSMANLI VE FRANSA ARASINDAKİ SİLAH ALIŞVERİŞİ

Tanzimat Devrinde patenti İngilizlere ait olan ve üretimi Fransa'da yapılan *şeshane* silahları askerler tarafından çok seviliyordu.²⁵ Mısır Valisi İbrahim Paşa tarafından Fransa'da üretilen ve Padişah'a arz edilen bin tane süngülü *şeshane* silahı son teknolojiyle üretildiği için çok rağbet görmüştü. Abdülmecit, bu çok beğenilen silahların İstanbul'da imal edilmesi için lazım olan makine ve diğer malzemelerin temin edilmesi için talimatlar vermişti.²⁶ Bundan dolayı, Padişah, maliyetini kendisi karşılayarak bu silahların imal edilmesi için gayret göstermiş, bu gayretler ve silahlar üst seviyedeki ilgililer ve subaylar tarafından çok takdir edilmişti. Bu silahlarla alakalı yapılan haberler; bir dakikada 12 atış yapabildiğini, yüzde seksen hedefe isabetin olduğunu, bir askerın dakikada 5 kere silahı doldurup atış yapabileceğini, bu hususlar büyük bir birliğe uyarlandığında 200 bin kişilik Avusturya ordusunun Prusya ordusu tarafından 1,5-2 saatte nasıl yok edileceğinden bahsediliyor, iğneli tüfeğin faydaları artık tüm ülkelerce kabul edildiği hususuna değinilerek Osmanlı Devletinin de bu tüfeklerden temin etmesi gerektiğini belirtiyordu. Fakat mali durumdan dolayı ilk olarak bu tüfeklerin nizamiye askerlerine alınmasının isabetli olacağı belirtiliyordu.²⁷

Bu bağlamda Avrupa ülkelerinin ordularının envanterinde bulunan silahlardan biri olan *şeshane* ile silahlandırılmış piyadelerden oluşan avcı taburlarının Osmanlı Devleti'nde de oluşturulma fikri, avcı eğitimini vermek için Fransa'dan eğitimci subay getirilmesinde önemli rol oynadı.²⁸ *Şeshane* tüfeği kılıç takılabilme özelliğine sahipti. Bundan dolayı bu silah, süngü ve kılıç görevleri yapabilmekteydi. Avcı alayları olarak, orduların altıncı alayları belirlendi ve bu alaylara İngiltere ve Belçika'dan ihtiyaç kadar iki yivli kapsüllü avcı *şeshanesi* alınıp verilecekti. Ekonomik sıkıntılardan dolayı *şeshane* taburları tam teşkil olmamasıyla beraber 1849'de İngiliz bir satıcının 300

²⁴ Musa Çadırcı, "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu", *Dördüncü Askeri Tarih Bildirileri*, (Ankara : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1989), 36-49.

²⁵ Ercan Karakoç – Ali Serdar Mete, "The Effects of the Firearm Purchasings on the Ottoman Financial Structure During the Military Modernization (1853-1908)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/49 (2020), 293-312.

²⁶ *Ceride-i Askeriye Gazetesi*, 23 Zilkade 1280 (02.03.1864).

²⁷ *Ceride-i Askeriye Gazetesi*, 30 Safer 1285 (22. 06. 1869).

²⁸ Ali Çiftçi, "Türkiye'nin Siyasal Modernleşmesinde Balkanlardan Gelen Etkiler: 1808 Alemdar Ordusu ve 1909 Hareket Ordusu Örnekleri", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi* 7/16 (2016), 207-222.

şehşhanenin tanesine 385 kuruş istemesi üzerine, Osmanlı yöneticileri hiç yoktan Hassa ordusunun avcı taburlarını oluşturmayı kabul etti. Fakat yine de konuyla ilgili Padişah iradesi 1852'de yayımlandı.

3. OSMANLI'DA FRANSA DESTEKLİ ASKERİ EĞİTİM

1826 yılında Tıphane-i Amire ve 1834 yılında Mekteb-i Ulüm-i Harbiye (1840 yılından sonra mecburi Fransızca eğitimi olan Harb Okulu) oluşturulmuştur. Burada Bâb-ı Âli Tercüme Odası'ndan bahsetmek gerekir. Bu yapı resmi bir öğretim kuruluşundan ziyade kitabet eğitimi ve memurlukta ilerlemek için çırakların devlet kurumlarına tayin edildiği, geçmişten gelen bir uygulamanın devamıydı. Bu yapı, Osmanlı İmparatorluğu'nda sivil Müslüman devlet memurlarının dini kapsam haricinde eğitim aldığı ilk eğitim kurum olarak 1821 yılında kurulmuştu.²⁹ Bu kurumun amacı, Müslüman olan devlet görevlilerine Fransızca eğitimi vermek ve Yunan isyanı sebebiyle resmi tercümanlık yapan Fenerli Rumlara mecbur kalmamaktır.³⁰

Sonraki yıllarda, Osmanlı yönetimi genel eğitimin ilerlemesi yönünde çalışmalar yapmış olsa da askeri eğitime ve askeri eğitim kurumlarına daha fazla önem vermiştir. İmparatorluğun son dönemlerine kadar sivil okullara nazaran askeri okullar ihmal edilmemiştir. Taşrada da ihdas edilen ilk çağdaş eğitim kurumları askeri kurumlardır. 1845 yılında ordu karargâhlarının mevcut olduğu illerde idadiler yani askeri hazırlık okullarının kurulması ve bu kurumları bitirenlerin İstanbul'da bulunan Mekteb-i Harbiye'ye gönderilmesine karar verilmiştir. Taşrada bulunan bu askeri okullarda 1863 yılından sonra yabancı dil olarak Fransızca öğretilmeye başlandı.³¹ Ancak taşrada yer alan sivil eğitim kurumlarında ise bu yabancı dil eğitimi 1880'li yıllarda verilmeye başlanmıştı.³²

Islahat Fermanı'yla beraber önem kazanan Osmanlıcılık ideolojisini hayata geçirmek için çok daha geniş çaplı bir eğitim planlamasına gereksinim duyuldu.³³ 1864 yılı itibarıyla Osmanlı Devleti, eğitim sisteminin tamamını içine alacak şekilde bir sistemi oluşturmak için görüşmeler gerçekleştirdi. Fransa Eğitim Bakanı olan ve aynı zamanda Fransız eğitim sistemini yenileyen Jean Victor Duruy, 1867 yılında Bâb-ı

²⁹ Osman Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi Cilt 1-2* (İstanbul: Eser Kültür Yayınları, 1977).

³⁰ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, çev. Osman Yener (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

³¹ Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi*, 309.

³² Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, 44.

³³ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, 77.

Âli'ye bazı önerilerde bulundu. Bunlar arasında üniversitenin kurulması, meslek okullarının açılması bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti, Duruy'un yaptığı bu önerileri iki yıl içinde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi adlı belgeyle kanunlaştırdı.³⁴ Kemal Ahmed Efendi, eğitimin yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesi kapsamında Rüştiye mekteplerinin (Müslüman sivil okullar) müfredatlarına, coğrafya ve aritmetik gibi alanları dâhil etti. Fransızların eğitim sisteminden teşkil edilmiş olan 1869 Nizamnamesi, Osmanlı eğitim sisteminde Avrupa'nın etkisinde kaldığını göstermektedir.³⁵ Dolayısıyla Bâb-ı Âli'nin yabancı eğitim danışmanı olarak tanımlayabileceğimiz Fransa Eğitim Bakanı Jean Victor Duruy tarafından 1867 yılında hazırlanan reform projesi, daha sonra madde sayısı 198 olan kanun metni haline geldi.³⁶ Bu kanun metninin son hali Eğitim Bakanı Saffet Paşa tarafından Sadaret'e sunulmak için Askeri Okullar Müdürü Sadullah Paşa, Şura-yı Devlet Maarif Dairesi Reisi Kemal Ahmed Paşa ve diğer uzmanlarla beraber oluşturulmuş ve kanun metni 1 Eylül 1869 tarihinde yayımlanmıştı.³⁷

Bu bağlamda Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi ve tarihi açısından önemli bir noktadır. Bu nizamnameyle beraber taşrada kurulacak olan eğitim kurumları ve başkentte bulunan okullar ortak bir kanunla bütünleştiriliyordu. Bununla beraber bu Nizamname, taşra eğitim topluluklarının teşkil edilmesini öngörüyordu. Ancak Nizamnamede bulunan hususların çoğunun Osmanlı Devleti yıkılana kadar faaliyete sokulamadığı da ortadadır. Bundan dolayı bu belgeyi kanun metni olarak görmenin yanında, o dönem devlet görevlilerinin ve bürokratlarının eğitim ve politika konularındaki anlayışıyla Fransız eğitim amaçlarının birbirine etkisini gösteren bir eğitim projesi şeklinde görmek mümkündür.³⁸

Abdülaziz Han devrinde de ordu içinde çok önemli değişiklikler yapılmıştır.³⁹ İlk yapılanlar arasında İngiltere ve Fransa'dan modern silah temin edilmesi ve askeri üniformalarda değişiklik yapılmasıdır. Sonrasında Osmanlı ordusu 3 kısma ayrılmış, bunlar; Nizâmiye, Redif ve Müstahfiz olarak belirlenmiştir.⁴⁰ Yapılan bu düzenlemeler

³⁴ Niyazi Berkes, *The development of secularism in Turkey* (Montreal: McGill University Press, 1964).

³⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", *150. Yılında Tanzimat*, ed. Hakkı Dursun Yıldız (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 335-395.

³⁶ Berkes, *The development of secularism in Turkey*, 179.

³⁷ Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nafi, *Maarif-İ Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilatı ve İcraatı* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1920).

³⁸ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, 119.

³⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri*, 183.

⁴⁰ Zürcher, *The Ottoman Conscription System*, 440.

son halini 1869 yılında almıştır. Askerî eğitim modellerinde düzenlemeler yapılmış ve Hüseyin Avni Paşa öncülüğünde yeni eğitim modelleri, savaş taktikleri ve manevra türleri uygulanmıştır. Askere alma modeli ise 1870 yılında Kur'a Kanunnamesi ile Fransa esas alınarak yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre, askerlik yaşına gelmiş olanlar yönetimin tayin ettiği zaman bir araya gelir ve kura ile askere alınır. Kura çekildikten sonra kendisine askerlik ıkamayanlara ise 6 yıllık kura sürecinde yeniden kura çekilir, yine olmazsa bu kişiler redif sınıfında askerlik yaparlardı.⁴¹

Ayrıca 9 Ocak 1875'te Askeri İdâdilere talebe hazırlayan Mahrec-i Mekâtib-i Askerîye isimli okullar kapatılarak bunun yerine Fransızcanın da okutulduğu Askerî Rüştiyeler açılmıştır.⁴² Mehmed Esad Bey (1315), "Mirat-ı Mekteb-i Harbîye" isimli kitabında bu okuldan bahsetmektedir. 1876 yılından önce yani II. Abdülhamit henüz padişah olmadan önce Osmanlı Devleti'nde toplamda dokuz adet Askeri Rüştiye mevcuttu ve bunların tamamı İstanbul içindeydi. II. Abdülhamit tahta çıktıktan sonra bu sayıyı İstanbul dışındakilerle beraber 28'e çıkarmıştır.⁴³

4. OSMANLI ASKERİ OKULLARININ GELİşTİRİLMESİNDE FRANSIZ UZMANLARIN ROLÜ

Osmanlı ordusu içinde görevlendirilen yabancı askerî uzmanlarla hedeflenen, ihtiyaç duyulan eğitimlerin Osmanlı askerlerine verilmesi ve orduda yeniden teşkilatlanmanın sağlanmasıydı.⁴⁴ Bu bağlamda Osmanlı Ordusu'nda Erkân-ı Harbiye Mektebinin oluşturulma sürecinde Fransa Erkân-ı Harbiye Yüzbaşılarından Mösyö Manyak, Mösyö Majino, Fransa süvari mülazımlarından Mösyö Dobrovil ve Prusya topçu yüzbaşılarından Malinofst aktif olarak görev almıştır. Tanzimat Devrinde de askerî talim yöntemlerinin geliştirilmesinde ve çağdaş askerî eğitimin gerçekleşmesinde Fransız usulü esas alınacaktır. 1845 yılında açılan Mekteb-i Erkan-ı Harbiye'de de Fransa'nın kurmay eğitim kurumu olan Ecole d'Application d'Etat Major örnek alınmış ve eğitim sistemi buna göre düzenlenmiştir.⁴⁵

⁴¹ Zürcher, *The Ottoman Conscription System*, 440.

⁴² Muzaffer Albayrak – Kevser şeker, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme* (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğu Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığu, 2014), 224-225.

⁴³ Esmâ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştiyeler* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008).

⁴⁴ Nuran Koyuncu - Salih Kış, "Alman Askerî Ceza Kanunnamesinin Osmanlı Askerî Ceza Kanunnamesine Tatbiki", *Pursuit of History* 3/5 (2011), 177-190.

⁴⁵ Muharrem Mazlum İskora, *Harp akademileri tarihçesi: 1846-1965* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996).

1834 yılında faaliyete giren ve çağdaş okulların ilklerinden olan Mekteb-i Ulum-ı Harbiye de Fransa sisteminden örnek alınarak kurulmuştur. Eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenler için Fransızca bilmek gerekliydi. Fransız müdür Sade de Clalare'nin idaresinde 1827'de faaliyete giren Tıphane Mektebi ve 1838'de Galatasaray'da kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane okulları yalnızca belirli bir iş dalında eğitim faaliyeti gösteriyordu. Ayrıca tıp mekteplerinde verilen eğitim de Fransızcadı. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, II. Mahmut'un katılımıyla faaliyete başlamıştı.^{46,47}

Bu bağlamda II. Mahmut Yeniçeri Ocağı'nın yerine Avrupa modeline göre oluşturulmuş olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ve Hassa Ordusuyla beraber Tıbbiyeyi ve Harp Okulunu da kurmuştur. Ayrıca Mühendishane-i Bahri Hümayunu tekrar düzenlemeye gitmiştir. Fakat bu yenilikleri yaparken en çok problemi nitelikli eğitmen görevlileri bulmakta yaşamıştı.⁴⁸ II. Mahmut, Yunan isyanı sürecinde Osmanlının yaşadığı acizlikle birlikte Mısır ordusunun sistemli ve etkin faaliyetlerini de görmüştü. Mısır ordusunun bu zaferinin temelinde Mehmet Ali Paşa'nın Fransa'dan getirttiği askeri uzmanlarla yapılan yeniliklerdi.⁴⁹

Bu dönemde Osmanlı idaresi, tıp mekteplerine değişik dinlerden talebelerin gelmesini ve devam etmesini sağladı. Farklı dinlere mensup talebelerin beraber olduğu karma eğitim sistemi böylece ilk defa denenmiş oldu. Fransız yönetimi Osmanlı tıp mekteplerine yaptıkları yardımı Tanzimat Devri boyunca sürdürdü. Paris yönetimi mekteplere eğitim malzemeleri, kitap ve rapor gibi araç gereçler verdi. Örneğin Mayıs 1867 tarihinde Fransız Savaş Bakanlığı'nın askeri eczacılık ve cerrahi tıp alanlarında ortaya koyduğu raporu, ilgili Bakan, Mekteb-i Tıbbiyeye iletmek için Paris Büyükelçisi Mehmet Cemil Paşa'ya vermiştir.⁵⁰ Bu raporda Fransız yenilik planlarında tıp mekteplerinin karma eğitim sistemi uyguladığı ifade ediliyordu.

Bu okulun kurulması için karar 12 Ağustos 1857 tarihinde Büyükelçi Mehmet Cemil Bey'e iletilen bir belgede belirtiliyordu.⁵¹ Bu belgeye göre Mekteb-i Osmanî idaresi adına komisyon teşkil edilmişti. Bu komisyonun öncelikli işi, Paris'teki mevcut öğrencilerin eğitim düzeylerini ölçen bir sınav yapmaktı. Komisyonun yapmış olduğu

⁴⁶ Nuran Yıldırım, *Tıphane-i Amire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den İstanbul Tıp Fakültesi'ne*. (İstanbul: Betim Yayıncılık, 2019).

⁴⁷ Tanzimat'ın önemli kişileri arasında olan Fuad Paşa da bu mektebi bitirenlerdendir.

⁴⁸ Nurdal Agrass, *II. Mahmud Dönemi Islahat Hareketleri ve II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010).

⁴⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000).

⁵⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Hariciye Paris Sefareti Evrakı*, No. 134, Gömlek No.16, 4.

⁵¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Hariciye Tercüme Odası*, No. 72, Gömlek No. 4, 1.

çok sayıdaki görüşmeler ve mülakatların ardından öğrencilerin öğrenme isteğinden duyulan mutluluk ifade edildi. Yapılan sınavların ardından komisyon, öğrencilerin aynı yerde profesörler kontrolünde eğitim faaliyetlerini sürdürmelerinin, gelişme gösterebilmeleri açısından çok önemli olduğunu belirtmişti. Bu proje kapsamında sivil ve askeri eğitim alacak öğrenciler beraber bulunmaktaydı. Komisyonun bazı önerileri vardı. Bunlardan ilki bir yıl sürecek bir Fransızca eğitimi olan hazırlık eğitimi yapılacak, daha sonra matematik, tarih, coğrafya, Fransızca, fizik ve kimya derslerinin olduğu ve iki yıl sürecek bir eğitim verilmesiydi. Ayrıca Komisyon, mektebe gidecek öğrencilerin yaşının 16'yı geçmemesini talep etmişti. Bu raporu imzalayanlar arasında; Büyükelçilik Başkâtibi Agop Efendi, G. Rouland, Jules Veille, Pavet de Courteille, mektep müdürü olarak tayin edilen Ali Nizami Bey, Magin Marens, Rubens Manesse ve Lauxerunes bulunmaktaydı. Mektebe yönelik hazırlanmış olan yönetim planında⁵² mektebin hedefi, Paris'e Bâb-ı Âli tarafından yollanan öğrencilerin modern ve iyi bir eğitim görmesi şeklinde belirtilmişti. Öğrenciler, Fransa'nın bilimsel ve ahlaki eğitimine tabi tutulacaklardı. Askeri ve Sivil eğitim maksadıyla Paris'e gönderilen talebelerin ayrı sınıflarda olması planlanmıştı. Derslerden bir kısmı ise ortak görülecekti.

Mehmet Cemil Paşa, Mekteb-i Osmanî'nin, sivil ve askeri yönden ilerlemek için bir hazırlık mektebi özelliğinde olmasını istiyordu.⁵³ Mektebin eğitim içeriği, talebeleri askeri eğitime hazır etmek için yapılmıştı. Komisyona, Bâb-ı Âli'nin mektepten istediklerinin neler olduğunun iletilmesi önerildi. Mehmet Cemil Paşa ve Fransız Eğitim Bakanı Duruy, mektebin genel durumu ve yönetimi, komisyonla alakalı problemler gibi hususlarla ilgili çok sayıda yazışmalar gerçekleştirdi. Mehmet Cemil Paşa, Fransız Bakan ile yapmış olduğu bu yazışmalarda önemli sorunların çözülmesi için çok çabalamıştı.⁵⁴ Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde Erkân-ı Harbiye Mektebi ilk mezunlarını 1849 senesinde vermiştir. 1848 yılında Mekteb-i Harbiye'den mülazım rütbesiyle mezun olanlardan ilk beş dereceyi alan zabıtlar yüzbaşı rütbesiyle Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane Erkân-ı Harbiye sınıflarına dâhil edilmişlerdi.⁵⁵ Mahmut Efendi (Asitane), Hüseyin Efendi (Isparta), Safvet Efendi (Karagümrük), Mustafa Efendi (Soma) ve Sabit Efendi (Kıbrıs) mektebe giren ilk Harbiye mezunu

⁵² Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Hariciye Tercüme Odası*, No. 72, Gömlek No. 4, 2.

⁵³ Adnan Şişman, "Mekteb-i Osmani (1857-1864)", *Osmanlı Araştırmaları* 5/5 (1986), 83-160.

⁵⁴ Gülşah Eser, *Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

⁵⁵ Zekeriya Türkmen, "XIX. Yüzyıl Askerî Yenileşme Devri Eğitim-Öğretim Kurumlarından Mekteb-i Harbiye-i Şahane", *Osmanlı İstanbul'u* 3, (İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı, 2015), 133-162.

zabitlerdi.^{56,57} Mekteb-i Harbiye ve Erkân-ı Harbiye Mektebinin eğitim binası olan Pangaltı'daki okul, 1853 senesinde Kırım Harbi'nin başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Fransız askerlerine hastane ve misafirhane olarak tahsis edilmişti.⁵⁸

1866 yılından sonra Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde icra edilen model 93 Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin yenilmesine kadar sürmüştür. Bu savaşta mağlup olduktan sonra tahtta olan II. Abdülhamit, kendisi padişah olmadan önce askeri alanda gerçekleştirilen faaliyetlerin ihtiyacı karşılamadığı düşüncesine varmıştı. Çünkü Yıldız Sarayı, Osmanlı ordusunun böyle önemli bir mağlubiyete uğramasını savaş meydanında tecrübeli ve iyi eğitilmiş subayların olmamasına bağlamıştı. Bundan dolayı da Osmanlı ordusu, başka bir devletten destek almak zorunda kalmıştı. Diplomatik bakımdan Fransa ve İngiltere, Osmanlı Devleti'ne mesafeli olduğundan bu dönemde Prusya biraz daha ileri durmaktaydı. Bu yakınlaşmanın başka bir nedeni olarak özellikle Berlin Kongresinde Almanların göstermiş olduğu dostluk söylenebilir. Bununla beraber 1866-1867 yıllarında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu ve 1870-1871 yıllarında Fransa'yı yenen Prusya ordusu, yalnızca Avrupa'da değil, dünyada da örnek gösterilen bir ordu olmuştur. Kafkasya ve Balkanlar'da Rusya ile savaşma ihtimali yüksek olan Osmanlı ordusu için kara gücü yüksek olan Prusya, Tanzimat sonrası dönemdeki en başta yardım istenecek ülke olmuştur.⁵⁹

5. FRANSA TARAFINDAN OSMANLI SUBAYLARINA VERİLEN ASKERİ EĞİTİM

Harp Okulu kurulduğunda yurt dışından eğitim maksatlı dört uzman subay getirilmişti. Bunlardan üçü Fransız biri ise Prusya ordusu mensubuydu. Sultan Abdülmecit, 1850 senesinde Fransa ve Prusya kralları ile görüşerek tekrar uzman personel talep etmişti. Bu talebe cevap verildi ve Fransa'dan bir teğmen ve iki kurmay Yüzbaşı, Prusya'dan da bir topçu yüzbaşı eğitimci olarak gönderildi. Bu uzmanlar ilk başta eğitimi tercüman vasıtasıyla anlatmışlardı ancak sonrasında Türkçe öğrenerek

⁵⁶ Caner Aydın, *Osmanlı Askeri Organizasyonunda Kurmay Subaylar (1848-1914)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

⁵⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *İrade-i Dahiliye*, No:170/9016.

⁵⁸ Abdulkadir Özcan, "Harbiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16/115-119.

⁵⁹ Fatih Yeşil, "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar", *Dünya Savaş Tarihi, Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, ed. Gültekin Yıldız (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 79-97.

eğitimi Türkçe vermişlerdi.⁶⁰ Fakat yine de Harbiye’de Fransızca mecburi ders olarak verilmiştir.

Bu dönemde subay yetiştirilmesi için yapılan faaliyetlerden bir diğer önemli husus Avrupa devletlerine askeri eğitim maksadıyla talebe gönderilmesidir. İlk defa 1836 yılında II. Mahmut döneminde Prusya’ya askeri ğrenci gönderilmiştir. Daha sonra bu uygulama devam etmiştir. Aynı sene 14 ğrenci İngiltere’ye, 4 ğrenci Avusturya’ya, 1 ğrenci Fransa’ya gönderilmiştir. Gönderilenler içinde geri dönüp orduda generalliğe yükselenler bulunmaktadır.⁶¹ Bu gönderilenler arasında önemli konumlara gelenler arasında Mahmut Paşa, Kimyager Derviş Paşa, Serdar-ı Ekrem Kerim Paşa, ressam Tevfik Paşa gösterilebilir.⁶² 1847-1854 döneminde 16 ğrenci Avusturya ve İngiltere’ye gönderildi. Bunlar arasında önemli mevkilere gelenler ise mer Fevzi Paşa, Tophane Müşiri Said Paşa, Ferik Hasan, Ali Nizami Paşa’dır. Harbiye Mektebi’ne ve Mühendishane’ye mühendis ve ğretmen kazandırmak için de Mhendishanede görevli 2 subay ve 10 ğrenci eğitim almak maksadıyla İngiltere’ye gönderilmiştir. İngiltere’ye eğitim için gönderilenler, eğitim bittikten sonra kendi ülkelerine dönüp eğitim aldıkları hususları uygulamışlardır.⁶³

Osmanlı Devleti ordusundaki kurmaylık sisteminde 1880’li yıllara kadar Fransız sistemi örnek alınmıştır.⁶⁴ Fransa ordusundaki kurmaylık modeli az bir zamanda tüm Avrupa’nın ilgisini çekmişti. Bundan dolayı Fransa ordusundaki kurmaylık modeli az zamanda, İngiltere, Rusya ve Avusturya gibi büyük ülkelerle beraber İtalya, Romanya ve Belçika gibi ülkelerin de etkilendiği bir model olmuştur.⁶⁵

Osmanlı ordusunda görevli yabancı subayların tespit ettiği en önemli sorun, talebelerin ve üst düzey askerlerin yabancı uzman subaylardan faydalanma hususunda istekli olmamalarıdır.⁶⁶ Bunun yanında dil mevzusunda önemli problemler ortaya çıkmış, yabancı eğitimcilerin dersleri Fransızca vermesi ve talebelerin Fransızca’yı iyi

⁶⁰ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı (1978). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*. III. Cilt. 5. Kısım. 1793–1908.

⁶¹ Fatih nsal, *Modernleşme Dönemi Osmanlı Devleti Kara Kuvvetleri (1826–1876) (Teşkilatı-Gelişimi)* (Kırkkale: Kırkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

⁶² Piyade Kolağası Hakkı, *Osmanlı Ordusu Ahval ve Teşkilat-ı Askeriyesi* (İstanbul, 1320)

⁶³ Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San’at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi*, 331.

⁶⁴ nsal, *Modernleşme Dönemi Osmanlı Devleti Kara Kuvvetleri (1826–1876) (Teşkilatı-Gelişimi)*

⁶⁵ Goltz Paşa, *Vakt-i Sefer ve Hazerde Erkân-ı Harbiye Vezaiifi Kısım-ı Nazari*, ev. Mehmed Tahir, (İstanbul: Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i şahane Matbaası, 1308).

⁶⁶ Esin Kahya, “Osmanlılardaki Bilimsel alışmalara Genel Bir Bakış”, *Osmanlı Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 8/33-34.

bilmemeleri ortaya iki taraf için de problemler çıkarmıştır. Dil ile alakalı sorunları gidermek için çoğunlukla Türkçe ve Fransızca bilen Rumlardan faydalanılmıştır. Ancak bu durum da derslerin istenildiği gibi olmasını engellemiştir.

Bu yapılanlarla beraber o dönemin teknolojilerinden faydalanılarak çok daha iyi barut imal edilmesi ve ordunun gereksinim duyduğu barut miktarının karşılanması için baruthane yeniden düzenlenmiştir. Baruthanenin düzenlenmesi için bu göreve Ohannes Dadyan getirilmiştir.⁶⁷ Barutçubaşı Ohannes Dadyan 1835-1836 yıllarında Fransa ve İngiltere'ye gitmiş ve buralarda dizi geziler yapmıştır. Dadyan, bu geziler sonucunda kazanmış olduğu önemli bilgiler ve getirmiş olduğu bazı makinelerle baruthanede önemli yeniliklere imza atmıştır. Böylece önemli ölçüde barut imal edilmiş, güherçile işlenmesi ve barutun kurutulması aşamalarında yeni teknolojiler kullanılmıştır.⁶⁸ Ayıca Harp Okulu ve Topçu Mektebi 1841 yılında birleştirilmiştir. Daha sonra 1845 yılında Harp Okulu, dört farklı bölgede (İstanbul, Bursa, Edirne ve Manastır) açılmıştır. 1846 yılında mektep için yeni yapılar inşa edilmiş ve 1847 yılında Fen İdadisi kurulmuştur. 1850 yılında Fransa'dan biri teğmen, ikisi kurmay yüzbaşı olmak üzere üç subay, Prusya'dan bir topçu yüzbaşı getirtilmiş ve bu subaylara eğitim Türkçe olarak verdirilmiştir.⁶⁹

Hüsrev Paşa serasker olduktan sonra askeri eğitim konusu Avrupalı bir görünüme ulaşmıştır.⁷⁰ Ocağın kaldırıldığı sırada Akdeniz'deki donanmayı yöneten Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa, İzmir'e geri dönmüş ve burada karşılaştığı Fransa ordusuna mensup eski askerlerden Gaillard kontrolünde, donanmanın içinden belirlediği yüz subayla Fransız modelinde eğitim vermeye başlamıştı. Hüsrev Paşa, kurulan bu örnek birliğin benzerlerini daha önce Mısır'da valisiyken de kurmuştu. Sonuç olarak 11 Mart 1827 tarihinde saraya çağrılan Paşa, Nizâm-ı Cedîd'den kalan eğitimin geride kaldığını ve artık kendisinin Fransız modeline göre eğitim yaptırdığını Padişaha arz etti. Bunun sonunda Sultan Mahmud, Gülhane'de askeri eğitimleri bizzat kendisi izlemiş, eğitimde üçlü model yerine hızlı hareketlerin olduğu Talim-i Hüsrev'e geçilmesi talimatını vermiştir.⁷¹ Bundan dolayı eski usulde eğitim verenler gönderilmiş, yerlerine Galliard,

⁶⁷ Abdülkadir Buluş, "Osmanlı Sanayinde bir Ermeni Direktör: Ohannes Dadyan", *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri-1* (İstanbul: Türk İktisat Tarihi Araştırmaları Platformu, 2010).

⁶⁸ Birol Çetin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknolojilerin Takibi (1700- 1900)", *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 13/812-821.

⁶⁹ Ünsal, *Modernleşme Dönemi Osmanlı Devleti Kara Kuvvetleri (1826—1876) (Teskilâtı-Gelişimi)*, 92.

⁷⁰ Yüksel Çelik, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa: II. Mahmud Devri'nin Perde Arkası* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013).

⁷¹ Gültekin Yıldız, "Üniformalı Padişah II. Mahmud", *II. Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Avrupa Kültür, 2010), 103-129.

Calosso ve Alman asilzadelerinden Bavyeralı Baron Bolley gibi eğitimci subaylar görevlendirilmiştir. Talim-i Hsrevi ya da Talim-i Cedid de denilen Fransız modeli eğitim tamamen benimsenmiş, yürüyüşler marşlarla beraber yapılmış, Fransızcadan kumandan ve yaver-i harb gibi kelimeler aynen alınarak askeri literatüre dahil edilmiştir. Bununla beraber bazı terimlerde de değişiklikler oldu. Bunlar arasında sırasıyla tertib, kol, saf terimleri değişerek alay, tabur, saf haline geldi.⁷²  taburla bir alayın oluşması uygun görüldü. Taburu komuta edene binbaşı, alayı komuta edene miralay denilmeye başlandı. 1832 yılında ise ferikler mşirliğe verildi.⁷³

Donanmada da askeri sistemin en önemli hususlarından biri eğitimdi. Bu manada farklı eğitim modellerinin uygulanması yönünde düşünceler vardı. Piyade askerlerinin hem Fransız modelinde eğitim almaları hem de Rusya avcı eğitimi almaları önerildi.⁷⁴ Bu arada Osmanlı yöneticilerinde teknik konularla alakalı endişeler meydana geldi. Zaten izlenen Fransız eğitim modelinin üzerine ayrıca Rusya eğitim modelinin eklenmesi askerde kafa karışıklığına yol açacağından kaygı duyuldu. Fransız modelinde eğitim alan askerin bir de Rusya avcı eğitim modelinin kurallarını, ayak eğitimini ve boru alametlerini kavraması hareketleri iki farklı türde uygulayacağı anlamına gelecekti. Bununla beraber Rusya avcı eğitiminin verilmesini sağlayacak ne uzman eğitmenler ne de kaynak kitaplar vardı. Bazı tabur ve alaylarda Rusya avcı eğitimi ismiyle verilen talimler kaynaksız ve sözlü tariflerle uygulanıyordu. Bundan dolayı bu sorunu çözmek için eğitici uzman subaylara ihtiyaç vardı. Lakin Rusya'dan getirilen subaylar ile orduda görev yapan mevcut Fransız eğitici subayları arasında rekabetin oluşması ve her ikisinin de kendi modellerini kabul ettirme çabaları, eğitimin esas amacı olan düzen kavramına olumsuz yansıtıyordu. Bu sakıncalar nedeniyle Rusya avcı eğitiminin tüm askeri birliklerde terkedilmesine ve Fransız avcı eğitiminin uygulanması Serasker Süleyman Refet Paşa'nın fikirleri yönünde onay verildi.^{75,76} Fransız avcı eğitiminin kolay olması ve bu eğitimle ilgili kaynakların bulunması bu kararda çok etkin rol oynamıştı. Sonrasında Padişah'ın iradesi de bu yönde olmuştur.^{77,78}

⁷² Yüksel elik, "Askir-i Mansûre Ordusu'nda Talim Sisteminin Değişimi ve Avrupalı Uzmanların Rolü (1826-1839)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 39 (2008), 87-118.

⁷³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (Vol.1)* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1951).

⁷⁴ Fatih Yeşil, "Nizm-ı Cedid Ordusunda Tlim ve Terbiye (1790-1807)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 52 (2011), 27-84.

⁷⁵ Fatih Akyüz, *Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu: Irak ve Hicaz Ordusu rneği (1848-1876)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

⁷⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *İrade Mesail-i Mühimme*, No.12/251, Lef 1, 5 L 1261/7 Ekim 1845; Lef 2, 19 L 1261/21 Ekim 1845.

⁷⁷ Akyüz, *Osmanlı Ordusunun modernizasyonu: Irak ve Hicaz Ordusu rneği (1848-1876)*

⁷⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *İrade Mesail-i Mühimme*, No.12/251, Lef 3.

6. İNGİLTERE'YE KARŞI FRANSA'NIN OSMANLI DEVLETİ'NE ASKERİ DESTEĞİNİN SEBEPLERİ

12 Mart 1854 tarihinde Bâb-ı Âli, Fransa ve İngiltere ile bir anlaşması yaptı. Bu anlaşmada amaç Osmanlı topraklarını koruma altına almaktı.⁷⁹ Rusya devletine bir ultimatom verilerek Eflak ve Boğdan'dan çıkması istenmişti. Ancak buna herhangi bir karşılık verilmeyince İngiltere ve Fransa Rusya'ya savaş açtılar. Böylece Kırım'a asker gönderme faaliyeti Mayıs ayında başladı. Bu savaşa 70.000 askerle Osmanlı, 50.000 askerle Fransa, 25.000 askerle İngiltere katılmıştı. Daha sonra ittifaka dâhil olan Piyemonte ise 15.000 askerle savaşa katılmıştır.⁸⁰ 1854 yılında kış mevsimi çok ağır geçmişti ve askerlerde çok kayıp yaşandı. Bu sebeplerden dolayı Mart 1855 tarihinde (barış) konferans düzenlenmesine karar verildi. Bu sırada 2 Mart 1855 tarihinde Çar I. Nikole'nın ölmesi ise barış ümidini artırdı. Ancak Karadeniz'in kapalı olması ve Rus gemilerinin kısıtlanması yapılan bu toplantının durmasına sebep oldu.⁸¹ Savaştan dolayı ekonomik olarak çok sıkışan Osmanlı maliyesi dışardan borç temin etmeye mecbur kaldı. Bu borçların bir bölümü Fransa'dan alınan kredi ile karşılandığı için Fransa'nın Osmanlı üzerindeki nüfuzu arttı.

Buna paralel olarak 19. yüzyılda Fransa'nın dış politikada en önemli sorunlarından biri İngiltere ile rekabet edebilmektir.⁸² Bu iki ülke, başta Mısır olmak üzere, doğuda rekabet halindeydi. Mısır'da önce Fransa üstünlük sağlamasına rağmen, bu üstünlük 1882 yılında Mısır'ı işgal eden İngiltere'ye geçmişti. İngiltere, Mısır'ı aldıktan sonra bile, Fransa müdahalede bulunmaya cesaret edememiş ve desteğini Osmanlıdan yana kullanmıştır.⁸³

Bu sürecin son dönemlerinde Almanya da İngiltere-Rusya-Fransa arasındaki rekabete eklenmiştir. Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin üstünde çok etkili olmasından rahatsız olan Almanlar, bir kısım projelerde (Bağdat Demiryolu gibi) Fransızlarla beraber çalışmaya başlamışlardır.⁸⁴ Fakat bu durum İngiltere ve Rusya'yı rahatsız etmiş,

⁷⁹ Cemi Karasu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 4/4 (1993), 205-221.

⁸⁰ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford'un Türkiye Hatıraları*, çev. Can Yücel (Ankara: TTK, 1959).

⁸¹ Karasu, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış*, 215.

⁸² Zekeriyâ Işık, "19. Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/2 (2011), 45-61.

⁸³ Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010).

⁸⁴ Mustafa Albayrak, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 6/6 (1995), 1-38.

bunun sonucunda Almanya yoluna yalnız devam etmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki kötü ekonomisi siyasetine de yansımıştır. Örneğin bazı Fransız bankerlerden borç alan Osmanlı Devleti, 1901 yılında Midilli'ye gelip gümrükleri alan Fransa'ya karşı koyamamıştır.⁸⁵ Fransa, alacakları karşısında Osmanlı'dan bazı taleplerde bulunmuştur. Bunlar; Fransız kontrolündeki bütün okul, hastane ve dini kurumların resmi olarak tanınması ve Filistin'de bir Keldani Patrikliği'nin açılmasıdır.⁸⁶ Siyasi açıdan bu dönemde önemli faaliyetlerden biri de Paris'teki bir sergiyi gezen Sultan Abdülaziz'in III. Napolyon'la görüşmesi olmuştur.⁸⁷

7. İLİŞKİLERİN GELİŐTİRİLMESİNDE OSMANLI SADRAZAMLARI VE FRANSIZ KONSOLOSLARIN ROLÜ

Tanzimat hazırlıklarında Fransızlardan da faydalanıldı. Resmi görevi olmayan bazı Fransız uzmanlar, bu dönemdeki idarecilere danışmanlık görevinde bulundular. Sabri Esat Siyavuşgil'e göre bu dönemde Fransız aydınların farklı gruplar kurduğu ve grupların ıslahat hükümeti gibi faaliyet gösterdiği belirtilmektedir.⁸⁸ Fransızlar kendi söylediklerinin yapılmaması durumunda Osmanlı Devleti'nin yıkılacağını söylüyorlardı. Fransız uzmanlardan biri olan Barachin, "Fransız İhtilalinin kurallarına tamamen itaat etmiş hukuk veya tıp doktoru bir Parisliydi".⁸⁹ Akyıldız'ın ifadesine göre⁹⁰ ise Barrachin'in ticaret ve ziraat alanlarında ilerleme sağlanmasına yönelik çalışmalar yapan uzman biri olduğu ve İran ile Osmanlı arasında Osmanlıyı seçtiği şeklindedir. Barachin, 18 Mayıs 1841'de içinde bazı önerilerin bulunduğu mektubu Mustafa Reşit Paşa'ya göndermiştir.⁹¹ Barachin'in mektubunda iki öneri bulunmaktaydı. Bunların ilki, Hıristiyan toplumlarının şartlarının düzeltilmesi ve Avrupa desteğinin alınması, ikincisi ise borç para alınmasıydı. Barachin'e göre İngiltere'de Mısır sorunu kapsamındaki faaliyetler, Avrupa'nın Hıristiyan toplumuna sahip çıkacağına belirtisiydi. Osmanlı Devleti, geçmişte yapmış olduğu yanlışlıkları yeniden yapmamalıydı. Eğer Bâb-ı Âli,

⁸⁵ Nurettin Birol, "20. Yüzyıl Başlarında Fransızların Midilli Adasını İşgali ve Lorando-Tubini Meselesi", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi* 3/1 (2001), 57-63.

⁸⁶ Şerife Yorulmaz, "Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19. yüzyıl-20. yüzyıl başları)", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)* 11 (2000), 697-768.

⁸⁷ Nihat Karaer, "Abdülaziz", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 24/37 (2005), 313-326.

⁸⁸ Sabri Esat Siyavuşgil, *Tanzimat'ın Fransız Efkârı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940).

⁸⁹ Siyavuşgil, *Tanzimat'ın Fransız Efkârı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler*, 751.

⁹⁰ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)* (İstanbul: Eren Yayınları, 1993).

⁹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Hariciye Siyasi*, No. 1869-B, Gömlek No. 3, 11.

Avrupa'dan destek isterse büyük devletlerin özellikle de Fransa'nın destek vereceğini düşünüyordu. Yoksa bunun sorumlusu Bâb-ı Âli olacaktı. Barachin'in diğer önerisi ekonominin düzelmesi için borç para alınmasıydı. Bâb-ı Âli'nin bunları faaliyete geçirmek için altı ay süresi bulunduğunu, eğer bu süre zarfında yapılması gerekenler olmazsa, Osmanlı Devleti'nin bir yılda dağılacağını ifade ediyordu. Daha sonra içlerinde Barachin'in de olduğu, Tanzimat Fermanı'nın okunduğu dönemde çalışan komitede bulunan Fransız aydınlarının görevleri sona erdirilerek ülkelerine gönderildiler. Ancak Avrupa'dan ve Fransa'dan uzman getirme uygulaması devam etmiştir.

Bununla birlikte Fransız Büyükelçi Touvenel'in, Eflak Boğdan'daki Divan-i Mahsus seçimlerinde meydana getirdiği kriz sebebiyle Mustafa Reşit Paşa beşinci sadaret görevinden ayrılmıştır. Yine Tanzimat Meclisinde yargılaması yapılan Mehmet Âli Paşa, Fransız Büyükelçiliği'nden yardım istemiştir. Ancak Fransızlarla arası iyi olan Rıza Paşa, Büyükelçiliğin yargılamaya karışmasını karşı faaliyetlerde bulunur. Fransız Büyükelçisi Bouree, 1866 yılında İstanbul'a atanmış ve Ali Paşa üzerinde etkisi olan biridir. Bu Büyükelçi, Mecelleyi yapan ve Fransız Medeni Kanunu'nu istemeyen Cevdet Paşa'nın Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nazırlığı görevinden alınarak Bursa valisi tayin edilmesinde, sonraki yıl ise valilik görevinden de alınmasında çok etkili olmuştur. Mehmet Âli Paşa'nın yeniden Kaptan-ı Derya olarak atanmasında yine Fransız Büyükelçiliğinin etkisi olmuştur.⁹² İngiliz büyükelçi Stratford Canning bu tayin işinin olmaması için Abdülmecit ile görüşme yapsa da engelleyemez. İngiliz Büyükelçiliği'nin şikâyet etmesi üzerine Fuad Paşa 1856'da Hariciye Nazırlığından istifa etmiştir.⁹³ Tezakir isimli kitabında Cevdet Paşa, Kırım Savaşından önceki büyükelçiliklerin yapmış olduğu bu rekabeti yazmıştır.

Bu dönemde büyükelçiler sahip oldukları kuvvetlerini Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmada gösterdiler. Tanzimat'tan önce yapılan faaliyetlerde dış devletlerin etkisi yokken Tanzimat döneminde ise dış ülkeler kendi çıkarları doğrultusunda müdahalede bulunmuşlardır.⁹⁴ Bu ülkeler, kendilerini Tanzimat Fermanı'nın uygulanmasında yetkili gibi görüyorlardı.⁹⁵ Bu bağlamda Tanzimat süresince Fransa

⁹² İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar C:1* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955), 12.

⁹³ Kuntay Gücüm, *Islahat Fermanı Sonrasında (1856-1871) Osmanlı Devlet Yapısındaki Değişime Fransa'nın Etkisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

⁹⁴ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 1*, 195.

⁹⁵ Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Seminerleri Bildirileri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985).

Büyükelçilikleri, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Fransız yurttaşlarının yararına da etkin roller oynadı. Bu minvalde Büyükelçilik hem kapitülasyonlar hem de Kapitülasyonlara Ek Ticaret ve Denizcilik Konvansiyonu ile yetkiler kazanmıştı. Fransız Büyükelçiliği, Fransız tüccarlarının bütün problemlerini Hariciye Nezareti'nde en yüksek seviyede dile getirme yönünde çok çalışmıştı. Mesela, Fransız bir tüccar olan Victor Pigeon'un imzalamış olduğu bir kira sözleşmesinden doğan anlaşmazlık, Hariciye Nazırı Fuat Paşa'ya iletilmişti.⁹⁶

Osmanlı Devleti'nin farklı yerlerinde bulunan konsolosların şikâyetleri Büyükelçilik vasıtasıyla Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir.⁹⁷ Fransız yurttaşlarının mahkemelerde karşılaştıkları problemler de yazışmalarda geçmektedir. Büyükelçilik hem bu problemleri takip ediyor hem de resmi cevap gönderilmesi konusunda Nezarete ısrar ediyordu. Fransız konsolosları hem kendi ülkelerini korumak hem de kendi vatandaşlarının haklarına sahip çıkmak için valilerle çeşitli anlaşmalarda yapmışlardır. Mesela Girit Valisi İsmail Paşa 1863 yılında bu yönde bir belge imzalayarak Fransız konsolosuna göndermiştir.⁹⁸ İmzalanan bu belgeyle Vali, konsolosluğun haberi olmadan yabancıların tutuklanmaması gibi vaatlerde bulunuyordu. Fransız Büyükelçiliği ve Konsolosları, Osmanlı Devleti'nde aktif olan Katolik misyoner ve kilise çalışanlarını korudular. Fransa'nın hazırladığı raporlarda ve diplomatların ifadelerinde her ne kadar Hıristiyan dini idarecilerinin Hıristiyanlar üzerinde baskı oluşturduğu yer olsa da Katolikler üstündeki Fransız koruması diplomatik açıdan bir silah ve askeri güç gibi kullanılmıştır, Fransız konsolosların yaptıkları yazışmalarda Katolik din görevlilerinin zararlarına değinilmiştir.⁹⁹ Ayrıca 17 Mayıs 1852 tarihinde La Valette tarafından Fransız Büyükelçiliği drogmanlarından M. Cor'a gönderilen yazıda, kapitülasyonların otuz iki ve seksen ikinci maddelerine vurgu yapılarak, kendi yurttaşlarının Osmanlı Devleti'nde seyahat özgürlüğüne sahip olduklarını ve Fransız dinine mensup herkesin Fransa korumasında bulunduğu ifade ediliyordu.¹⁰⁰

Ekseriyetle Kırım Savaşı'ndan sonra olmak üzere Tanzimat süresince İstanbul'da bulunan büyükelçiliklerin en çok çalıştığı mevzu Hıristiyan azınlıklara verilen

⁹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Hariciye Hukuk*, No. 403, Gömlek No. 25, 1-2-3.

⁹⁷ Karasu, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış*.

⁹⁸ Ayşe Pul, "Osmanlı-Fransız Diplomasisinin İki Mühim Evresi: Girit ve Mısır Seferleri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 22 (2007), 159-176.

⁹⁹ Gücüm, *Islahat Fermanı Sonrasında (1856-1871) Osmanlı Devlet Yapısındaki Değişime Fransa'nın Etkisi*, 86.

¹⁰⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Hariciye Hukuk*, No. 403, Gömlek No. 17, 1.

imtiyazlar ve onların hayat şartları olmuştur.¹⁰¹ Hatta azınlıklar konusunda Avrupa güçler dengesi kapsamında çok etkisi olmayan Sardunya Krallığı bile söz hakkı olduğunu söylüyordu.¹⁰² 1860'da Sardunya Krallığı'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Durando, Büyükelçilik birinci drogmanı vasıtasıyla, Hariciye Nazırı Fuad Paşa'ya Hıristiyan azınlıklar mevzusunun Paris Barış Anlaşması'na imza atan ülkelerin yetkisinde olduğunu ve kendi devletinin de imza atanlar arasında bulunduğunu ifade ediyordu. Azınlıklar meselesinin göbeğinde bulunan ülkeler; Rusya, İngiltere ve Fransa'dır. Katolik ve Latin halkın koruyuculuğunu Fransa devleti yapmıştır. Osmanlı Devleti'nde bulunan Katolik okulları Fransa koruması altındaydı. İtalyan ve Gürcü Katolik okulları da bunlarla beraberdir. Fransız Büyükelçiliği, Tanzimat süresince Hıristiyan azınlıklarla ilgili bütün mevzularda etkin rol oynamıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'ni idare edenlerin Batı ülkeleri arasında Fransa'yı tercih etmelerinde farklı nedenler bulunmaktadır. Şüphesiz, Avrupa'daki ilmî sahada gelişmeleri bir tarafa bırakırsak, Osmanlı Devleti'ni yönetenler içinde Fransa'nın en değerli veya ileri Batı ülkesi olarak görülmesinin nedenlerinin en önemlisi Fransa'nın askeri açıdan üstün olmasıdır. Bunun için Osmanlı Devleti'nin yöneticileri ordu içinde bazı reformlar gerçekleştirerek orduyu dönemin şartlarına uygun hale getirme maksadıyla Fransız askerlerini ülkeye getirmişlerdir.

Fransa'nın Kırım Harbi'nde de İngiltere ile beraber Osmanlı Devleti'ne bir defa daha destek olmuştur. Savaşın sonucunda 1856 yılında Paris Antlaşması yapılmış ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak maksadıyla, Osmanlı çatısı altında varlığını sürdüren Katolikleri korumaya aday olmuştur. Bununla beraber Fransa'nın Osmanlı Devletine ilgisinin diğer nedeni, Doğu Akdeniz'de egemen güç olma amacıdır. Bunun için Fransa 1860 yılında Lübnan'da bulunan Katoliklerin öldürülmesini engellemek üzere Lübnan'a müdahalede bulunmuştur. Fransız tesiri bu yıllarda başka bir Osmanlı toprağı olan Tunus'ta da kendini göstermiş ve 1881 yılında Tunus işgal edilmiştir. Bununla birlikte Fransa, Osmanlı Devleti'nin İngilizleri Mısır'dan göndermek maksadıyla istediği desteğe olumsuz cevap vermiştir.

Bununla birlikte Fransa, Tanzimat Döneminde yapılan reformları destekleyici bir tutum sergilemesinin yanı sıra siyasi ve politik çıkarları için bu hareketten yararlanmayı da amaçlamıştır. Bu bağlamda Fransa, Tanzimat Fermanının Müslüman ve gayrimüslim

¹⁰¹ İsmail Eyyupoğlu, "Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşına Kadar Osmanlı Devleti'nde Azınlık Problemi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 11 (1999), 247-264.

¹⁰² Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Hariciye Siyasi*, No. 1869-C, Gömlek No.2, 4.

toplulukları arasındaki farkları kaldırmadığını, yeni bir fermanla aralarındaki eşitliği sağlayacak yeni kanunların çıkarılmasını ve bunların uygulama aşamasında Avrupa ülkelerinin de etkisi olmasını savunuyordu. Bu bakımdan Fransa'nın Tanzimat Dönemi boyunca Osmanlı Devletinin iç ve dış ilişkilerinde etkili olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte askeri alanda Fransa etkisiyle Osmanlı devleti yenileşme dönemine girmiştir. Fransa'nın refahı, Akdeniz ve Osmanlı Devleti'nde yıllardır sahip olduğu kapitülasyonlarla ilgiliydi. Rusya'nın sıcak sulara inme isteğini bilen Fransa gittikçe kuvvetlenen Rusya'nın karşısında aynı kuvvete sahip olan bir Osmanlı Devleti olmasını istedi. Bununla birlikte Mısır'ı işgal eden İngiltere'ye karşı da Osmanlıyı destekledi. Tanzimat Devrindeki Osmanlı reformlarını Fransa'nın desteklemesinin en önemli amaçlarından birisi buydu. Bu dönemden önce ve sonra ise Osmanlıda Almanya nüfuzu arttı. Dolayısıyla Fransa'nın sadece Tanzimat döneminde Osmanlı üzerinde geçici bir etkisi oldu.

Bu etkiye sebep olan etmenlerin başında Kırım Savaşı, diğer askeri ittifaklarda Fransa'nın Osmanlı tarafında olması, askeri olarak Avrupa'da ilk modernleşmeyi sağlayan ülke olması sayılabilir. Bununla birlikte Fransızcanın dönemin *lingua frankası* olması sebebiyle de Fransız askeri eğitimciler bu dönemde tercih edilmiştir. Fransa'nın kendine has silahları Osmanlıya ithal edilmiştir. İngiliz ve Rus tehdidine karşı Fransa ile ortak elçilik faaliyetleri yapılmıştır. Bununla birlikte kapitülasyonların vermiş olduğu rahatlık ile Fransa, Tanzimat Dönemi boyunca Osmanlı içerisindeki azınlık sorunları gibi konularda nüfuzunu korumuştur. Özellikle bu alandaki Fransa'nın azınlıkları koruyucu tedbirleri askeri bir güç unsuru olarak kullanılmış ve Osmanlı'nın içişlerine müdahalede bir meşruiyet aracı olarak araçsallaştırılmıştır.

KAYNAKÇA

Agras, Nurdal. *II. Mahmud Dönemi Islahat Hareketleri ve II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Akalın, Şehabettin. "Mehmed Namık Paşa". *Tarih Dergisi* 4/7 (1952), 127-146.

Aksan, Virginia H. "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Stratejileri". çev. Mehmet Tanju Akad. *Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*. ed. Erik Jan Zürcher. 87-104. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Akyaz, Doğan. *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Akyıldız, Ali. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*. İstanbul: Eren Yayınları, 1993.

Akyüz, Fatih. *Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu: Irak ve Hicaz Ordusu rneği (1848-1876)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Albayrak, Muzaffer - Őeker, Kevser. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2014.

Albayrak, Mustafa. "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 6/6 (1995), 1-38.

Aydın, Caner. *Osmanlı Askeri Organizasyonunda Kurmay Subaylar (1848-1914)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Aydın, Suavi. "Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratma Sürecindeki Rolü". *Çarklardaki Kum: Vicdani Red.* ed. Özgür Heval Çınar vd. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Balcıoğlu, Mustafa - Kurtcephe, İsrail. *Kara Harp Okulu Tarihi*. Ankara: Kara Harp Okulu Matbaası, 1991.

Baykal, Bekir Sıtkı. "93 Harbi ncesinde Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler Arasındaki İlişkiler". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi-Dn/Bugün/Yarın* (Ocak-Haziran 2003), 60-65.

Bedirhan, Yaşar –Atabey, Figen. "Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Danışmanlar (1808-1918)". *Electronic Turkish Studies* 8/5 (2013), 127-139. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4634>

Berkes, Niyazi. *The development of secularism in Turkey*. Montreal: McGill University Press, 1964.

Beşikçi, Mehmet. *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Birol, Nurettin “20. Yüzyıl Başlarında Fransızların Midilli Adasını İşgali ve Lorando-Tubini Meselesi”. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi* 3/1 (2001), 57-63.

Bröckling, Ulrich. *Disiplin Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*. çev. Veyssel Atayman. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.

Buluş, Abdülkadir. “Osmanlı Sanayinde bir Ermeni Direktör: Ohannes Dadyan”. *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri-1*. İstanbul: Türk İktisat Tarihi Araştırmaları Platformu, 2010.

Ceride-i Askeriye Gazetesi, 23 Zilkade 1280 (02.03.1864).

Ceride-i Askeriye Gazetesi, 30 Safer 1285 (22. 06. 1869).

Çadırcı, Musa. “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu”. *Dördüncü Askeri Tarih Bildirileri*. 36-49. Ankara : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1989.

Çelik, Yüksel. “Asâkir-i Mansûre Ordusu’nda Talim Sisteminin Değişimi ve Avrupalı Uzmanların Rolü (1826-1839)”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 39 (2008), 87-118.

Çelik, Yüksel. *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa: II. Mahmud Devri'nin Perde Arkası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Çetin, Birol. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri Teknolojilerin Takibi (1700-1900)”. *Türkler Ansiklopedisi*. 13/812-821. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Çiftçi, Ali. “Türkiye'nin Siyasal Modernleşmesinde Balkanlardan Gelen Etkiler: 1808 Alemdar Ordusu ve 1909 Hareket Ordusu Örnekleri”. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi* 7/16 (2016), 207-222.

Ergin, Osman. *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi Cilt 1-2*, İstanbul: Eser Kültür Yayınları, 1977.

Eser, Gülşah. *Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Eyyupoğlu, İsmail. “Tanzimat’tan Birinci Dünya Savaşına Kadar Osmanlı Devleti’nde Azınlık Problemi”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 11 (1999), 247-264.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*. III. Cilt. 5. Kısım. 1978.

Göçek, Fatma Müge - Mxdiaer, F. *Rise of The Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization And Social Change*. Oxford: Oxford University Press, 1996.

Goltz Paşa. *Vakt-i Sefer ve Hazerde Erkân-ı Harbiye Vezaifi Kısım-ı Nazari*. çev. Mehmed Tahir. İstanbul: Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane Matbaası, 1308.

Gücüm, Kuntay. *Islahat Fermanı Sonrasında (1856-1871) Osmanlı Devlet Yapısındaki Değişime Fransa'nın Etkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Hale, William. *1789'dan Günümüze: Türkiye'de Ordu ve Siyaset*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayınları, 1996.

Huntington, Samuel P. *Asker ve Devlet: Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*. çev. Kazım Uğur Kızılaslan. İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006.

Işık, Zekeriya. "19. Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/2 (2011), 45-61.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı". *150. Yılında Tanzimat*. ed. Hakkı Dursun Yıldız. 335-395. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar. C:1*. İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.

İpek, Nedim. "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı". *Türkler*. ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. 15-24. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

İskora, Muharrem Mazlum. *Harp Akademileri Tarihçesi: 1846-1965*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996.

Kahya, Esin. "Osmanlılardaki Bilimsel Çalışmalara Genel Bir Bakış". *Osmanlı Ansiklopedisi*. 8/33-34. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Karabulut, Mustafa. "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum". *Mecmua* 2 (2016), 49-65.

Karaer, Nihat. "Abdülaziz". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 24/37 (2005), 313-326.

Karakoç, Ercan – Mete, Ali Serdar. “The Effects of the Firearm Purchasings on the Ottoman Financial Structure During the Military Modernization (1853-1908)”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/49 (2020), 293-312.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.

Karal, Enver Ziya. *Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.

Karasu, Cemi. “Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 4/4 (1993), 205-221.

Kaya, Sezgin. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ordusu (1839-1876)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Keegan, John. *Savaş Sanatı Tarihi*. çev. Füsün Doruker. İstanbul: Gençlik Yayınları, 1995.

Kızıltoprak, Süleyman. *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

Koyuncu, Nuran - Kış, Salih. “Alman Askerî Ceza Kanunnamesinin Osmanlı Askerî Ceza Kanunnamesine Tatbiki”. *Pursuit of History* 3/5 (2011), 177-190.

Küçük, Cevdet. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat”. *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Seminerleri Bildirileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985.

Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. Metin Kıratlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.

Lucassen, Jan - Zürcher, Eric Jan. “Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihi Çerçeve”. çev. Mehmet Tanju Akad. *Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*. ed. Erik Jan Zürcher. 1-22. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Esad, Mehmed. *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiyye*. İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1315.

Moreau, Odile. *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Nafi, Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh. *Maarif-İ Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilatı ve İcraatı*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1920.

Özcan, Abdulkadir. "Harbiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/115-119. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (Vol.1)*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1951.

Parmaksız, Esmâ. *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüüşdiyeler*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

Paşa, Ahmed Cevad. *Târih-i Askeri-i Osmanî*. 3. Cilt. İstanbul, 1299.

Paşa, Ahmed Cevad. *Tezâkir*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 1986.

Piyade Kolağası Hakkı. *Osmanlı Ordusu Ahval ve Teşkilat-ı Askeriyesi*. İstanbul, 1320.

Poole, Stanley Lane. *Lord Stratford'un Türkiye Hatıraları*. çev. Can Yücel. Ankara: TTK, 1959.

Pul, Ayşe. "Osmanlı-Fransız Diplomasinin İki Mühim Evresi: Girit ve Mısır Seferleri". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 22 (2007), 159-176.

Shaw, Stanford J. - Shaw, Ezel Kural. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*. New York: Cambridge University Press, 1977.

Siyavuşgil, Sabri Esat. *Tanzimat'ın Fransız Efkârı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.

Somel, Selçuk Akşin. *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. çev. Osman Yener. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Şişman, Adnan. "Mekteb-i Osmani (1857-1864)". *Osmanlı Araştırmaları* 5/5 (1986), 83-160.

Türkmen, Zekeriya. “XIX. Yüzyıl Askerî Yenileşme Devri Eğitim-Öğretim Kurumlarından Mekteb-i Harbiye-i Şahane”. *Osmanlı İstanbul'u* 3. 133-162. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı, 2015.

Ünsal, Fatih. *Modernleşme Dönemi Osmanlı Devleti Kara Kuvvetleri (1826-1876) (Teşkilatı-Gelişimi)*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Yaramış, Ahmet. “Atatürk’ün Yetiştığı Mekteb-i Harbiye’nin Kuruluşu”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/3 (2006), 181-202.

Yeşil, Fatih. “Nizâm-ı Cedîd Ordusunda Tâlim ve Terbiye (1790-1807)”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 52 (2011), 27-84.

Yeşil, Fatih. “Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar”. *Dünya Savaş Tarihi, Osmanlı Askerî Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*. ed. Gültekin Yıldız. 79-97. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Yıldırım, Nuran. *Tıphane-i Amire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’den İstanbul Tıp Fakültesi’ne*. İstanbul: Betim Yayıncılık, 2019.

Yıldız, Gültekin. *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum, 1826-1839*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009.

Yıldız, Gültekin. “Üniformalı Padişah II. Mahmud”, *II. Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*. ed. Coşkun Yılmaz. 103-129. İstanbul: İstanbul Avrupa Kültür, 2010.

Yorulmaz, Şerife. “Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19. yüzyıl-20. yüzyıl başları)”. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)* 11 (2000), 697-768.

Zürcher, Eric Jan. “The Ottoman Conscription System, 1844–1914”. *International Review of Social History* 43/3 (1998), 437-449.